

ISTVÁNYFY MIKLÓS

## Egyiptomi építészeti hatások az esztergomi bazilika altemplomában.

Adalékok a magyar klasszicista építészet egyiptizáló stílustörekvéseihez

*Kemény Máriának*

Az esztergomi főszékesegyház roppant méreteihez, tájba illő, hatalmas tömbjéhez arányaiban illik a templom alapfalai között kialakított, több teremből álló altemplom. A nagy kiterjedésű, vastag falai miatt is monumentális hatású épületrész már számos szemlélő és kutató számára idézte fel az ókori egyiptomi építészet példáját. Majer István (később címzetes püspök) a bazilika felszentelése alkalmával írt cikksorozatában a primási sírbolt stílusában,<sup>1</sup> Zádor Anna a központi fekvésű csarnok első két oszlopában és szentély felőli falnyílásában,<sup>2</sup> míg Horváth Alice az altemplom Mozart *Varázsfuvoláját* idéző atmoszférájában<sup>3</sup> találta meg ehhez a párhuzamot. Mennyire megalapozott ez az összehasonlítás, létezik-e konkrétan kimutatható kapcsolat az ókori egyiptomi művészet és a klasszicista stílusú esztergomi főszékesegyház altemploma között? Találunk-e esetleg hasonló példát az egyiptomi motívumok alkalmazására a városrésznyi kiterjedésű helyi egyházi központ kortárs épületei sorában? Ezekre a kérdésekre keressük a választ rövid dolgozatunkban.

Az esztergomi bazilika altemploma sem elhelyezkedését, sem alaprajzát tekintve nem tartozik a hagyományos megoldású sírboltok közé. Ennek okát a helyi adottságokban, nevezetesen a tervezett székesegyháznak helyet adó Várhegy sziklás terepviszonyaiban, másrészt a templom földszinti alaprajzában kell keresnünk. Az ókori Egyiptom építészete a munkálatok kezdetekor nem gyakorolt közvetlen, az altemplom terveit meghatározó hatást. Ellenben a kriptának később kijelölt terület kihasználásával (mint látni fogjuk) mégiscsak sikerült egy alaprajzi jellegzetességet megragadni, átörökíteni ebből a stíusból.

Kühnel Pál, a jelenkori bazilikát építeni kezdő Rudnay Sándor primás építész a sírbolt helyét eredetileg a dunai oldalon, tehát a főhomlokzatával immár kelet felé néző székesegyház szentélye alatt képzelte el. E kisebb méretű kriptá bejára-

<sup>1</sup> MAJER István: „Esztergom”, Vasárnapi Újság, 1856 – idézi: CZÉKLI Béla: Az esztergomi bazilika építkezésének sajtóvisszhangja – in: *Miscellanea Ecclesiae Strigoniensis III. Emlékkönyv az esztergomi bazilika felszentelésének 150. évfordulója alkalmából*, szerk. Beke Margit, Szent István Társulat, Budapest, 2006. (Az Esztergom-Budapesti Főegyházmegye Egyháztörténeti Bizottsága Kiadványai) [a továbbiakban: *Miscellanea*], 129-166, 166.

<sup>2</sup> ZÁDOR Anna: *Az esztergomi főszékesegyház*, Corvina [Budapest], 1970<sup>3</sup>, 26.

<sup>3</sup> HORVÁTH Alice: *Az esztergomi bazilika helye a 19. századi európai építészetben* – in: *Miscellanea* 21-36, 24.

ta a szentély falának külső oldaláról (a templom terén kívül) nyílt volna.<sup>4</sup> A székesegyház alapkövetétele (1822. április 23.) után nem sokkal azonban meg kellett változtatni az épületegyüttes tervének koncepcióját, mert a vastag kupolapillérek alapozásának kellő szilárdságot biztosító szikla a valóságban a vártnál sokkal mélyebben feküdt. Kühnel segédje és kivitelező építésze (egyben unokaöccse), Packh János leleményes javaslatára viszont született elfogadható megoldás erre a problémára, mégpedig az, hogy a templom épületét a terveken kitolták a Duna felé a hegy fennsíkjának széléig. Itt azonban a hegy talajszinthez közelebb található alapközete (ami előnyt jelentett az alapozás szempontjából) az altemplom kialakításánál gátló tényezővé vált: a kripta kivitelezése ezen a helyen ugyanis a szikla vésését igényelte volna. A nehézséget végül a sírbolt nyugati templomrész alatti elhelyezésével hidalták át ismét csak Packh János indítványára. Így ugyan elszakadt a kripta szentély alatti, hagyományos helyétől, viszont a bejáratí rész alatt nagyobb terület és puha talaj állt rendelkezésre.<sup>5</sup>

A bazilika építése a megelőző nagyarányú talajjegyengetés után az alapozással és ezzel párhuzamosan a Bakócz-kápolna áthelyezésével vette kezdetét. Ebben a korai építési szakaszban nyílt alkalom az altemplom megtervezésére, kivitelezésére is – melynek kialakítása után itt már csak kisebb (épület)szobrászati változtatások történtek. A reneszánsz sírkápolna szétbontása és az új főtemplom falain belül való újraépítése még 1823-ban megtörtént, a kripta építési munkája ezt követően egy, a székesegyház alapozása pedig két évvel később fejeződött be.<sup>6</sup> E folyamatok gondos irányítását Packh János építész végezte, aki közben az 1824 elején váratlanul elhunyt nagybátyja, Kühnel Pál helyébe lépett az építető primás jóvoltából.

Mint már a bazilika kupolapillérei alapozásának és az altemplom elhelyezésének kérdésénél is láthattuk, az ifjú Packh többször Kühnel segítségére sietett a főtemplom építése során felmerült nehézségek megoldásában. A kripta új helyének kijelölése után például terveket készített ennek megvalósításához, bár az ezzel kapcsolatos megbízás részletei nem ismertek.<sup>7</sup> A Prímási Levéltár Tervrajz Gyűjteményében megőrződött pár ide vonatkozó rajz az aláírása, feliratai, illetve stílusa alapján nagyjából csak Packh János tervei közé sorolható.<sup>8</sup>

<sup>4</sup> Prímási Levéltár, Tervrajz Gyűjtemény [a továbbiakban: PL TGy], 77. (Régi jelzet: 77. K. 4.) – A levéltár tervrajz-anyagának teljes körű feldolgozása és a jegyzék publikálása napjainkban zajló folyamat, ezért a tervek számának közlésekor az egyértelmű azonosítás kedvéért a régi jelzetet (Rj) is megadjuk.

<sup>5</sup> PATTANTYÚS-ÁBRAHÁM Ádám: Műszaki újdonságok és érdekességek az esztergomi bazilika építkezésénél – in: Miscellanea 37-50, 40-41.

<sup>6</sup> PL TGy 1797/a (III. Pläne als Beilagen zum Commissions-Protocoll II.)

<sup>7</sup> Prokopp Gyula egyenesen a két építész versengő elképzeléséről, tervrajzairól ír (PROKOPP Gyula: Packh János, Művészettörténeti Értesítő 1974/1 5-27, 8-9.)

<sup>8</sup> Az ifjú építész szerzőségét támasztja alá az is, hogy miután sikeresen megoldotta a kripta tervezésének feladatát, egy (talán nem sokkal később készített) portréján az altemplom belterét választotta háttérnek. – A később tárgyalásra kerülő tervekhez képest kivételt képeznek az (esetleg) Kühnel Pál által készített rajzok: PL TGy 39. (Rj: 37. P. 37.) és 186. (Rj: 186. BAZ. 36.).



1. kép: Az esztergomi bazilika altemplomának teremsora (Mudrák Attila felvétele)

Ha Kühnel és Packh közül ez utóbbit tekinthetjük a kripta megálmodójának, érdemes még röviden utalnunk az itt található korabeli szobrászati díszítések tervezőjének és kivitelezőjének személyére. Az esztergomi bazilika altemplomában ugyanis (egy-egy tagozatok esetében mindenképpen) több alkotó együttes tevékenységével kell számolni. Egyfelől a kripta ornamenteinek kivitelezése 1823 májusától<sup>9</sup> a Rudnay primás alkalmazásában lévő bécsi szobrászművész, Andreas Schroth feladata lett. Ő még ebben az évben elkészítette a kőfaragványokat, az oltár keresztjét és a gyertyatartókat, a következő esztendőben pedig a lépcsősor alatt lévő két allegorikus szoboralakot.<sup>10</sup> A szobrász monográfusa a mesterhez köti továbbá a két belső, vörösmárvány bejárat elkészítését is.<sup>11</sup> Másfelől azonban ugyancsak Szerdahelyi Márk a primási kripta oszlopfőinek megtervezését Packh János munkájának tartja.<sup>12</sup> Ezt támasztja alá egyrészt a Pack-tervek Schroth megbízásánál korábbi, 1823 februári keltezése,<sup>13</sup> másrészt a tervrészleteknek a megvalósult állapothoz való hasonlósága is. Packh János rajzait figyelembe véve szembetűnik, hogy a primási, belső sírboltban az architektonikus elemek díszítései szinte változtatás nélkül valósultak meg,<sup>14</sup> az előcsarnokban ezzel szemben nem az építész (fennmaradt) tervét vették alapul. Emellett a helyiségek vörösmárvány bejáratait keretező díszítő

<sup>9</sup> SZERDAHELYI Márk: Der Bildhauer Andreas Schroth (1791-1865), *Acta Historiae Artium* 2004/1-4 175-229, 184.

<sup>10</sup> SZERDAHELYI 2004, 217.

<sup>11</sup> SZERDAHELYI 2004, 185.

<sup>12</sup> Szerdahelyi Márk személyes közlése (világhálón elküldött levél 2010. szeptember 11-i dátummal).

<sup>13</sup> PL TGy 38. (Rj: 36. P. 36.) (bár csak ennek hátoldalán szerepel az oszlopterv) és 40. (Rj: 38. P. 38.)

<sup>14</sup> PL TGy 44. (Rj: 42. P. 42.)

ábrázolások sem (vagy éppenséggel nem így)<sup>15</sup> szerepelnek Packh altemplomi rajzain. Bár a fiatal építőművész munkásságához a bazilika kriptájában csak a primási sírbolt díszítése sorolható teljes bizonyossággal, vizsgálatunk tárgya szempontjából mégis meg kell emlékeznünk egy általa papírra vetett (de kivitelre nem került) előcsarnokbeli oszloppárról: ennek lábazati része ugyanis az egyiptomi papirusz-, esetleg lótoszoszlop hasonló részletével mutat távoli rokonságot.<sup>16</sup>

Ami az elkészült kriptában az ókori egyiptomi építészetre utal, az egyfelől a klasszikus templomtípussal<sup>17</sup> áll kapcsolatban, másfelől egyes antik díszítőelemek felbukkanását jelenti. Az altemplomi helyiségek sora Esztergomban (ha hihetünk a felmérési rajznak)<sup>18</sup> a bazilika fölépcsője alá is kiterjed, a határoló falak ugyanis egészen annak körvonaláig húzódnak. Innen a szentély (tehát itt nyugat) felé haladva előbb oldalirányban elágazó keskeny, rövid folyosószakaszok nyílnak, majd a két géniusz-szoborral hangsúlyozott előtérbe jutunk. A látogató ide érkezik a székesegyház földszintjéről, s figyelmét már a lépcsősor alján magára vonja az oszlopos előcsarnok mögötti primási sírbolt – hogy végül tekintete a legfelső terem oltárasztalán álló keresztben nyugodjon meg. Ebben a lineáris alaprajzi elrendezésben azonban itt nem csupán egymást követik a termek (ami végeredményben az ókori római és az ókeresztény bazilikákra szintén jellemző), hanem oldalsó, alárendelt helyiségekkel is kiegészülnek. Ezek ugyan nem veszik körül a szentélyhez hasonlatos primási sírboltot a Nílus-völgyi templomokhoz hasonlóan, hanem az előcsarnokból indulnak ki, elhelyezkedésük (és különösen a sírbolt négy központi, függőleges támasza) viszont a barlangtemplomok egyik reprezentánsát, az Abu Szimbeli sziklatemplom alaprajzát<sup>19</sup> idézi.

Érdeemes megjegyezni még, hogy a termek az esztergomi bazilika altemplomában szerepköreiket megtartva világosan elkülönülnek egymástól – ez természetesen az alapfalak alaprajzi elosztásából is következik. A primási kripta így megőrzi különállását, s nem olvad össze az előcsarnokkal, miként ez a katolikus templomok esetében a presbitérium és a főhajó között rendszerint megtörténik. Az ókori egyiptomi templomok klasszikus hármastagolásából (udvar, hypostil csarnok, adyton: bárkaterem a kápolnával)<sup>20</sup> itt tehát erős megszorítással a két utóbbira találunk párhuzamot. Az esztergomi kripta termenkénti felosztása azonban a temetők

<sup>15</sup> A primási sírbolt bejárata fölött csupán egy pálmaleveles díszítésű párkány látszik: PL TGy 40. (Rj: 38. P. 38.).

<sup>16</sup> PL TGy 38. (Rj: 36. P. 36.) (verso) – A rajz a fal féloszlopaihoz készült (PL TGy 40. [Rj: 38. P. 38.], bár a hossz- és a keresztmetszeti rajzok e részletek szempontjából kissé ellentmondanak egymásnak), a szentély felé eső, díszes oszlop itt másfajta kialakítást nyert volna.

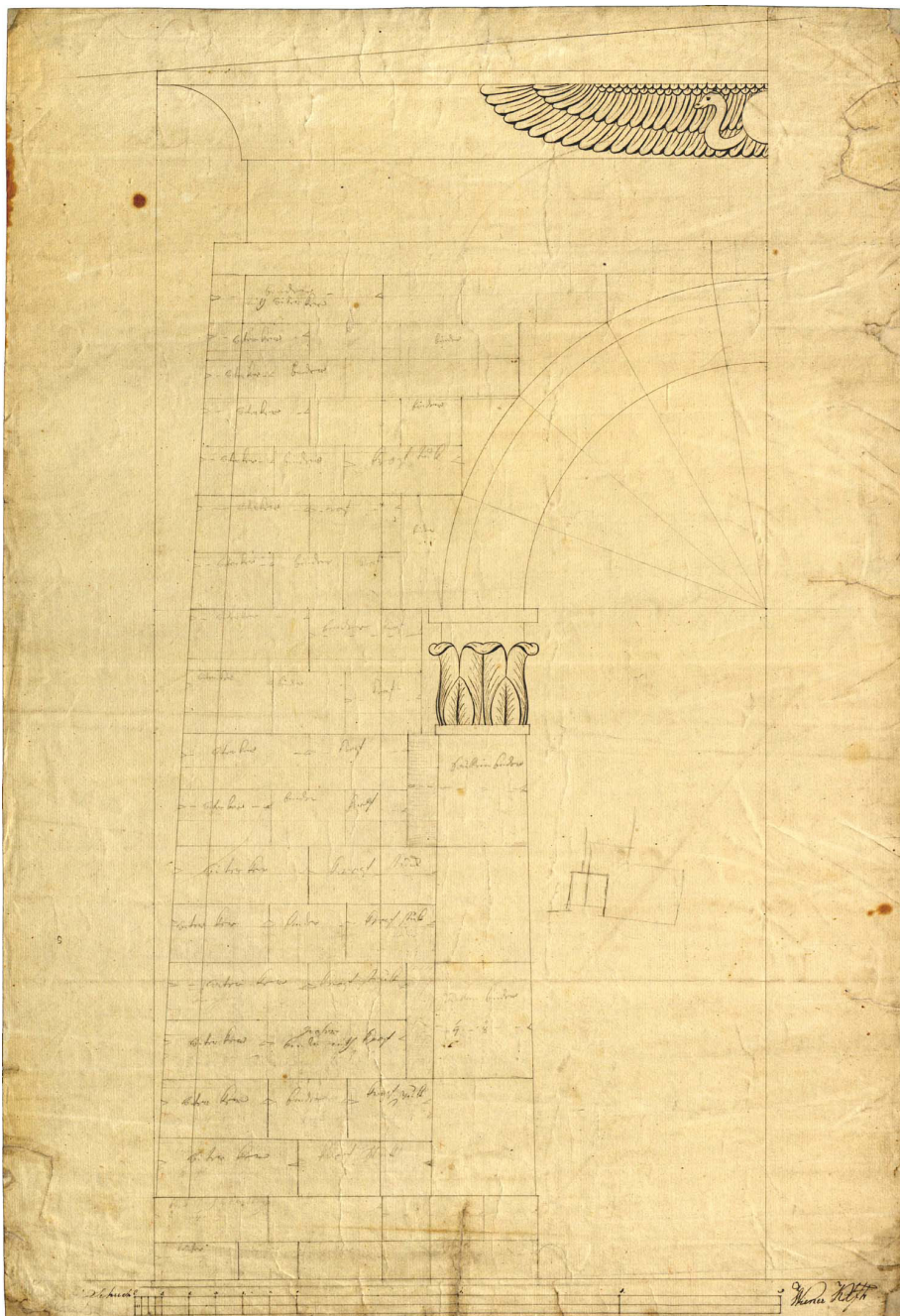
<sup>17</sup> A típus jellemzése: MICHALOWSKI, Kazimierz: Ägypten. Kunst und Kultur, Herder, Freiburg im Breisgau, 1973<sup>3</sup>, (Große Epochen der Weltkunst, Ars Antiqua Bd. 2.), 280.

<sup>18</sup> PL TGy 183. (Rj: 183. BAZ. 33.)

<sup>19</sup> SZENTKIRÁLYI Z. – DÉTSHY M.: Az építészet rövid története, Műszaki Könyvkiadó, Budapest, 1994, II. köt. 97a kép.

<sup>20</sup> MICHALOWSKI 280.

általános hierarchiáját követi: a különböző helyiségek az oda temettek egyházi rangja szerint különülnek el egymástól.



2. kép: A Sötétkapu déli homlokzatának kökiosztási terve (PL TGy 60. [Rj. 58. P. 58.])

A részletformák közül az altemplomban a primási sírbolt hatalmas márványlapokkal burkolt, trapéz alakú bejárata utal egyértelműen az egyiptomi építészetre,<sup>21</sup> ezen kívül csak egy-két szimbólum sorolható fel itt példaként. Bár mind Packh, mind pedig Schroth több ókori eredetű díszítőelemet alkalmazott itt, ezek közül csupán a saját farkába harapó kígyó (uroborosz)<sup>22</sup> és a búza motívuma fordul elő az egyiptomi ábrázolásokon. Az építészeti tagozatok közül ugyan a fél- és háromnegyed-oszlopok feltűntek Imhotep munkásságában is, de a Dzsószerpiramis szent kerülete esetében például papirusz-oszlopfővel.<sup>23</sup> Az esztergomi altemplomban ezenfelül nem is különálló, hanem kettesével párba állított oszlopokkal találkozunk.

Végül itt kell röviden megemlékeznünk egy téves forrásértelmezésről is, amely a kriptáról alkotott képet alapjaiban módosította volna, ha több figyelmet kap a szakirodalomban. Prokopp János említi Schroth altemplomi munkái között azt a mennyezetet borító nagy számú (szám szerint 159 darab) aranyozott rozettát,<sup>24</sup> amelyet Szerdahelyi Márk hiába keresett a helyszínen, félreértésre gyanakodva.<sup>25</sup> A Prokopp Gyula által használt dokumentumok vizsgálata alapján valószínű, hogy kétszer vette figyelembe a sírlapokat rögzítő négy-négy rozetta adatát (talán ezek nagy száma miatt), amely azonban csak egy tételként szerepel az iratokban.<sup>26</sup> (Viszont ha a primási sírbolt összesen 39 sírhelyéhez egységesen megrendelték ezeket – három pót-darabbal együtt –, akkor éppen ezt a mennyiséget kellett elkészítenie a szobrásznak.) Az ókori Egyiptom templomainak, a Királyok völgye szikla-sírhelyeinek mennyezetét ugyan díszítették csillagok a csillag-istenségek vagy éppen a fáraók születése konstellációjának ábrázolásával,<sup>27</sup> az esztergomi altemplomban ennek szimbolikus vagy akárcsak formai felidézése (festve vagy a falra applikálva) azonban feltűnő párhuzamot jelentett volna ott, ahol ehhez hasonló törekvésnek egyébként nincs nyoma.

A főszékesegyházi kripta vastag falai között kialakított téregyüttes a vaskos oszlopok, a hatalmas méretek és a különös díszítőelemek ellenére sem mutat tehát közvetlen párhuzamot az egyiptomi építészet jellegzetességével. A Nílus-völgy

<sup>21</sup> RUMY Károly szintén kizárólag ezt említi meg (DR. RUMY: Fortschreiten des Graner Doms, Iris, 1827/107, 427. – Utal rá SZERDAHELYI Márk: Az esztergomi Károly Ambrus-síremlék Rudnay Sándor hercegprímás levelezésében és a korabeli sajtóban – in: Ars perennis. Fiatal Művészettörténészek II. Konferenciája, Budapest, 2009, CentrArt Művészettörténeti Műhely: tanulmányok, Primus Gradus: tanulmányok, szerk. Tüskés Anna, CentrArt Egyesület, Budapest, 2010, 312.).

<sup>22</sup> KÁKOSY László: Az ókori Egyiptom története és kultúrája, Osiris, Budapest, 1998, 381-382.

<sup>23</sup> KÁKOSY 85.

<sup>24</sup> PROKOPP Gyula: Schroth András szobrász (1791-1850 után), Művészettörténeti Értesítő 1983/1-2 34-43, 36.

<sup>25</sup> SZERDAHELYI 2004, 185.

<sup>26</sup> Primási Levéltár, Gazdasági Levéltár, Bazilika Építési Hivatal iratai 4. doboz: Excerpte aus den Amts Büchern des Graner Basilica Bauamtes von Jahr 1822 bis Ende 1831 [a továbbiakban: Excerpte], p. 102, No. 101.

<sup>27</sup> MICHALOWSKI 192. és 195.

templomait jellemző kimagasló főhajó helyett itt azonos méretű, csarnokszerűen megépített térrel találkozunk az előcsarnokban, a termek pedig befelé haladva ugyan egyre díszesebbek, de a helyiségek magassága nem csökken.<sup>28</sup> A termeket az esztergomi altemplomban hevederekkel tagolt csehsüveg-boltozat fedi, a „szentély” pedig kör alaprajzú – ezeket a látványos megoldásokat viszont az ókori egyiptomi építészet nem ismerte. Ezenkívül az esztergomi székesegyház felszentelése évében született kortárs beszámoló a központi terek eredeti megvilágítására is kitér, és ebből kiderül, hogy a legsötétebb rész eredetileg az oszlopos előcsarnok volt.<sup>29</sup> A belső helyiség, a primási sírbolt ugyanis (az ország egyébként legvastagabb falépítményét áttörő) két, lábazati ablakon keresztül közvetlen megvilágítást kap a külvilág felől. Ez a két oldalról érkező, természetes fénynyaláb itt szintén az oltár (és rajta a feszület) hangsúlyát fokozza, amely a központi termek tengelyében amúgy is a figyelem középpontjában áll. Az ókori Egyiptom templomaiban ezzel szemben – kevés kivételtől eltekintve –<sup>30</sup> alig jutott fény a szentélybe,<sup>31</sup> de sötétség jellemezte a Királyok Völgye sírjait is.<sup>32</sup>

Mi az oka annak, hogy az építészeti kialakítás, a részletmegoldások és a díszítések nem egyiptomi eredete ellenére a bazilika kriptájában mégis erről a (valójában egyiptizáló) hatásról vallanak a látogatók és a művészettörténész, helytörténész szakemberek egyaránt? Ennek eredetét vélhetően nemcsak a halottkultusznak központi jelentőséget tulajdonító (és hatalmas méretű építészeti együtteseket szentelő) Nílus-völgyi kultúrában kell keresnünk, hanem ide vezetnek az eredetét tekintve nem kifejezetten egyiptomi, de nem is a klasszikus, görög-római oszloprendet követő megoldások is. A vaskos kettős féloszlopok, a vállkövet hordó, fejezetében klasszicista dór oszlopfő-elemeket szeszélyesen elegyítő oszloppár a szentély felé, a szimbolikus domborművek (gyakran ugyancsak az oszlopfőkön – például a búza a primási sírbolt ablaknyílásának oszlopain) egyaránt egyfajta romantikus, az ismert elemeket egyéni látásmóddal megszólaltató stílus megjelenéséről árulkodnak. Ezek a klasszicizmus formavilágával szakító törekvések Packh János munkásságában éppúgy feltűntek,<sup>33</sup> mint az esztergomi főszékesegyházhoz tervváltozatokat készítő, neves bécsi építész, Pietro Nobile bazilika-rajzain.<sup>34</sup> A főtemplom kriptájában

<sup>28</sup> A termek belmagassága a helyiségek változó mérete miatt megtévesztő, s befelé haladva látszólag egyre kisebb, alacsonyabb térbe érkezünk. Az altemplom tervei (PL TGy 39. [Rj 37. P. 37.] és 40. [Rj. 38. P. 38.]) és felméri rajza (PL TGy 193. [Rj. 193. M. 5.]) azonban arról árulkodnak, hogy ezek között valójában nincs számottevő különbség.

<sup>29</sup> MAJER 165-166. – De ez a látvány tárul a szemünk elé Prokopp Gyula Schroth Andrásról írott életrajzi összefoglalója első fényképén is: PROKOPP 1983, 34.

<sup>30</sup> Amarnában, az Aton-templomban azonban éppen fordítva, egyre világosabb termek sorakoztak a szentély felé haladva, az új vallási elképzeléseknek megfelelően (WILKINSON, Richard H.: Az ókori Egyiptom templomai, Alexandra, Pécs, 2006, 78.).

<sup>31</sup> KÁKOSY 197-198.; MICHALOVSKI 281.

<sup>32</sup> KÁKOSY 198.

<sup>33</sup> PROKOPP 1974, 14.

<sup>34</sup> ZÁDOR 13.

megtapasztalt egyéni hang, bár sokféle teremben és különböző részletmegoldások formájában jut kifejezésre, a heterogén téregyüttes monumentalitása és építészeti tagolása mégis képes egységet, összhangot teremteni ezek között. Ez pedig egyértelműen a tervező építész, Packh tehetségét dicséri.

A 19. század folyamán fel-felbukkanó Egyiptom-kultuszt, az ókori Nílus-völgyi épületek iránt mutatkozó érdeklődést tetten érhetjük az esztergomi bazilika egyik korabeli szobrászati alkotásán is, amely 1826-ban a székesegyházba kerülve kezdetben ráadásul az egyiptizáló altemplomban nyert ideiglenes elhelyezést.<sup>35</sup> Bár a Károly Ambrus-síremlékkal alkotója, Giuseppe Pisani modenai szobrász Antonio Canova klasszicista sírszobor-típusát követte,<sup>36</sup> a mű háttérét képező piramis – amely karakteresebb formában a bécsi Augustinerkirche Maria Christina-émlékművén (1798-1805) tanulmányozható – példát szolgáltat arra, hogy miként szüremkedhetett be egy-egy egyiptomi elem a klasszikus antik motívumok közé.

Canova szoborkompozíciója a császárvárosból esetleg Packh számára is ihletforrással szolgálhatott a primási sírbolt bejáratának megtervezésekor. Mint a korábbiakban kitértünk rá, az esztergomi altemplomban az egyiptomi hatást keltő építészeti elemek nem tükröznek pontos ismereteket a korabeli leírásokban<sup>37</sup> egyébként bőségesen tárgyalt Nílus-völgyi kultúráról. Egy helyen Packh János mégis szembeötlő hasonlósággal jelenített meg egy jellegzetes motívumot a primási székvárosban, amelynek konkrét ókori egyiptomi előképét előbb látnia kellett valahol.

Az esztergomi bazilika altemplomával egy időben építették meg a főtemplomhoz vezető széles rézsút az alatta húzódó pincerendszerrel és az alagúttal. (Ez utóbbi bejárata felett, akárcsak a kripta szentélye esetében, az 1824-es évszámot találjuk.) A helyi köznyelvben Sötétkapunak nevezett átjáró biztosított összeköttetést a városrésznyi egyházi épületegyüttes alatt az akkor még különálló települések, Esztergom város és Szentgyörgymező között. A pincehelyiségekben és az ezeket összekötő pincefolyosó falain, ismereteink szerint, nem alkalmaztak építészeti díszítéseket (melyek könnyen áldozatul is eshettek volna az ott folyt átalakításoknak, funkcióváltásoknak),<sup>38</sup> a szintén földalatti építménynek tekinthető Sötétkapu architektonikus tagozatain viszont egyiptizáló elemeket találunk, az altemplomhoz hasonlóan. Élettől duzzadó, visszahajló pálmalevelek, lándzsahegy alakú levél-motívumok és rozetták láthatók itt a fejezeteken, illetve a kapukon. Mintha a kripta lapos, sablonosan megmunkált növényei a szabad levegőn, a természetes fényben fejlődni, növekedni kezdtek volna – bár a vaskosabb formák természetesen inkább egy másik kőfaragó vagy szobrász keze munkáját (illetve a tervező élénkebb fantáziáját) dicsérik. Ezek a növényi motívumok szintén egyéniak, s nem mutatnak különösebb hasonlóságot az antik díszítő elemekkel. Viszont a Sötétkapu két végének

<sup>35</sup> SZERDAHELYI 2010, 310-311. – A síremlék ma a főtemplom Szent István-kápolnájában található.

<sup>36</sup> ZÁDOR 26.

<sup>37</sup> MICHALOWSKI 41.

<sup>38</sup> E felhajtó alatti helyiségekben nyílt meg 2010. július 1-én a nagyközönség számára a Primás Pince Turisztikai és Borkulturális Központ.

homlokzata trapéz alakú, rajtuk pedig az alagút boltíve fölött az ókori egyiptomi építészet jellegzetes eleme, a homorú párkány tűnik fel – (a déli oldalon) a szárnyas napkorong domborművével.<sup>39</sup> Az altemplomban eddig látott Nílus-völgyi motívumok bizonytalan megformálásával szemben itt az építész mintha lemásolta volna egy templom pylonjának középrészét (egy oszlopos-boltíves bejárati megoldással ötvözve) – csak a relief mutat eltéréseket az eredeti megoldásokhoz képest.

A szárnyas napkorong közkedvelt díszítő motívumként Ré istent jelenítette meg az ókori Egyiptomban, szteléken, templomkapukon és templombejáratok felett. Alakját egyaránt megtaláljuk III. Amenemhat piramidionján,<sup>40</sup> Tutanhamon restaurációs szteléjén<sup>41</sup> vagy I. Szeszósztrisz karnaki „fehér kápolnája”,<sup>42</sup> illetve Edfuban, a Horusz-templom kapunyílásánál.<sup>43</sup> A napkorongot kétoldalt gyakran egy-egy ureuszkígyó felágaskodó alakja keretezte, fejükön olykor Alsó- és Felső-Egyiptom koronájával.<sup>44</sup> A homorú párkány esztergomi domborműve ezektől abban különbözik, hogy a napkorong itt tojássá (?), a két kígyó pedig egy-egy hattyú<sup>45</sup> testévé alakult át; a madárnak a nyaka, a feje és a lába is látható.<sup>46</sup> A dombormű egyébként csak a Sötétkapu „főbejázatát” díszíti (a déli oldalon), s bár a Szentgyörgymező felőli (északi) homlokzat erősen lepusztult (itt a primás pince felújítása idején csak jelzésszerűen faragták ki a rekonstruált tagozatokat), ezen a párkányon az eredeti tervek<sup>47</sup> sem jelöltek domborművet. A későbbi építési jegyzőkönyvek szintén csak egyetlen hattyú-reliefről szólnak.<sup>48</sup>

A két ureuszkígyó és a napmotívum átalakulása adódhat pontatlan (emlékezetből történő) másolásból is, de természetesen nem zárható ki az elemek átvétele során ezek tudatos megváltoztatásának igénye. Mindenesetre a homlokzat befoglaló formája és a jellegzetes párkány a domborművel egyértelműen az ókori Egyiptomban használt motívumokra utal. Alkalmazásuk pedig, mint fentebb említettük, olyan konkrét építészeti hatást tükröz, amelynek közvetlen egyiptomi (vagy legalábbis hűen egyiptizáló) előképével bizonyosan találkozhatott Packh János, a Sötétkapu tervezője.

<sup>39</sup> Ez a relief és az egyiptizáló homlokzati megoldás azonban kimaradt az esztergomi köztéri szobrokat bemutató műből: BÉLAY I. et al.: Köztéri alkotások, Keresztény Múzeum Alapítvány, Esztergom, 2001. (Esztergom 2000 Enciklopédia I.)

<sup>40</sup> KÁKOSY 44. kép.

<sup>41</sup> KÁKOSY 70. kép.

<sup>42</sup> WILKINSON 23.

<sup>43</sup> Das alte Ägypten, Hg. v. Claude VANDERSLEYEN, Propyläen Verl., Berlin, 1985, (Propyläen Kunstgeschichte Bd. 17.), Abb. 105.

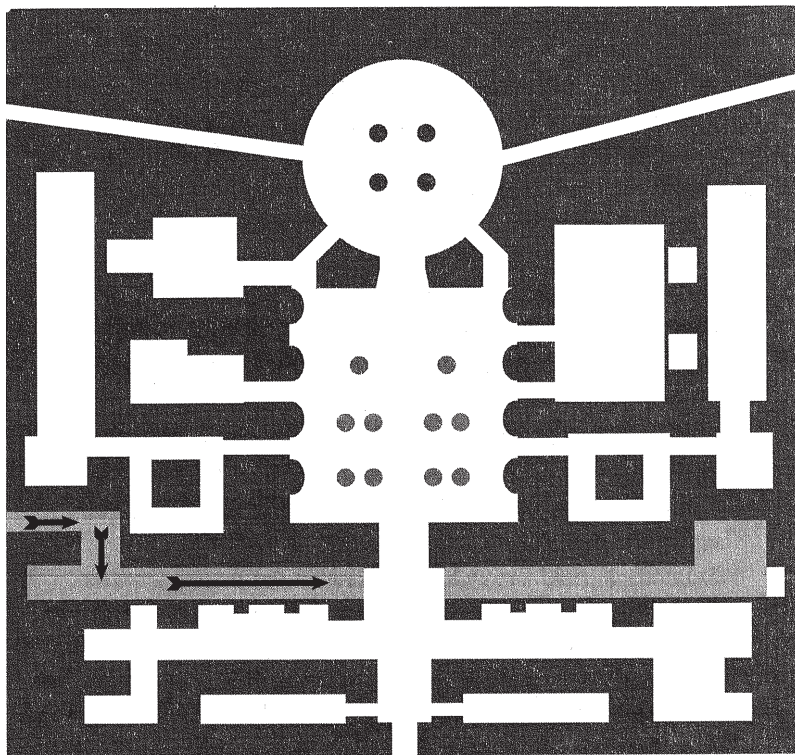
<sup>44</sup> KÁKOSY 316.; MICHALOWSKI 293.

<sup>45</sup> A Primási Levéltár egyik tervén (PL TGy 60. [Rj: 58. P. 58.]) azonban ez az állat még korántsem nyerte el végső alakját.

<sup>46</sup> PL TGy 109. (Rj: 109. D. 6.)

<sup>47</sup> Excerpte, p. 101, No. 99.

<sup>48</sup> HORVÁTH 24.



3. kép: A kripta vázlatos alaprajza

Arról, hogy milyen jelentőséggel bírnak, milyen jelentést hordozhatnak az esztergomi bazilika altemplomának és a rámpa alatti átjáró homlokfalainak egyiptomi motívumai, nem rendelkezünk kellő ismerettel. Talán a földalatti területekre, helyiségekre korlátozódó stílusként alkalmazta ezeket Packh János, és esetleg az építészhez igazodva nyúlt egyes motívumokhoz (pl. az uroboroszhoz) a szobrász, Andreas Schroth is. A korszakban népszerű egyiptológia hatása<sup>49</sup> alól vélhetőleg egyikük sem tudta (és akarta) kivonni magát. A magyar főtemplom kriptájában mindenesetre a kialakított egységes építészeti együttes, a Sötétkapu esetében pedig konkrét bejárati elemek átvétele biztosította már a kortársak számára is az egyiptologizálás sikerét.

<sup>49</sup> Végezetül köszönetet kell mondanom az inspirálásért és a támogatásért dr. Fodor Nóra filológus-levéltárosnak, aki az összefoglaló fordításában is közreműködött.

Miklós Istvánffy

*Ägyptische architektonische Wirkungen in der Unterkirche der Graner Basilika*

*Die Kathedrale zu Gran wurde durch mehrere Jahrzehnten in der Mitte des 19. Jhs. aufgebaut. Wo jetzt die heutige Kathedrale steht, war bereits in dem Mittelalter eine, während der Türkischen Eroberung zerstörte Basilika, die aber noch keine Unterkirche hatte. Die Gufi der neuen Kathedrale konnte wegen der Bodenbeschaffenheit, d. h. im festen Gesteinboden nicht unter dem Heiligtum sondern unter dem Eingangsbereich der Basilika ausgebaut werden, wo aber zugleich der ganze Raum von den Kuppel Pfeilern bis zu der Haupttreppe für den Erbau der Gufi frei stand.*

*Die Korridore und die Grabnischen befinden sich um eine, durch Säulen gegliederte Halle herum, und in der Achsellinie dieser Halle öffnet sich ein Eingang zu der an einem Heiligtum errinernden Primatialgruft. Dieser Eingang ist eigentlich eine, auf der Art der Agyptischen Baukunsttrapezoidgeformte Öffnung. Die Lage dieser zwei Zentralräumelässteinen deutlichen Anklang an die klassische Agyptische Tempelgattung erkennen, und zwar diese Anspielung an die Agyptische Architektonik betonen auch die heute noch in der Unterkirche bemerkbaren Zierelemente. Ein anderes untererdisches Gebäude, die Fassade des vor dem Burgberg laufenden Tunnels zeigt ebenso eine starke Einwirkung der ägyptischen Baukunst. Hier, über dem Durchgang ist nämlich eine geflügelte Sonnenscheibe auf dem Hohlkehlgesim zu sehen, wobei die Sonne und die Ureusschlangen die Form eines Vogels gestalten.*